

MAGFIZIKA

a 11.B-nek

ATOMMAG

- Pozitív töltésű, rendkívül kicsi ATOMMAG
  - Töltése $Z \cdot e$, ahol Z a rendszám
  - $10^{-15} m$ átmérő
  - Tömege az atom 99,9%-a
  - Sűrűsége: $10^{17} \frac{kg}{m^3}$ rendkívül nagy!

PROTON

- Jelentése: első (ld. prototípus, protomártír)
- Töltése: pozitív elemi töltés, $e = 1,6 \cdot 10^{-17} \text{ C}$
- Tömege: $1,67 \cdot 10^{-27} \text{ kg}$
- Tömegszám: A (tömeg: $A \cdot m_p$)
- Rendszám: Z (töltés: $Z \cdot e$)

NEUTRON

- Jelentése: semleges
- James Chadwick, 1932
- Tömege: kb. a protoné (nagyobb)
- Atommag (nucleus): Z proton, $A-Z$ neutron
- Nukleon: proton és neutron

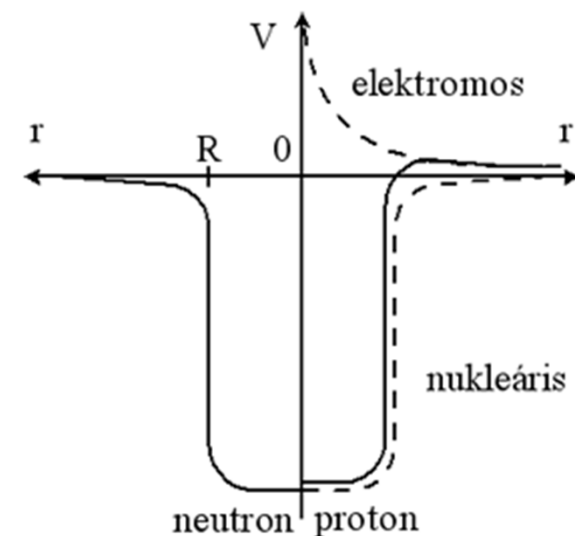
IZOTÓP

- Jelentése: azonos hely (ti. a periódusos rendszerben, azaz a rendszámuk ua., ld. izoterm folyamat: $T=\text{áll.}$)
- Z rendszámú, de különböző A tömegszámú (más a neutronszám) magok
- Kül. Magfizikai sajátosságok

MAGERŐ

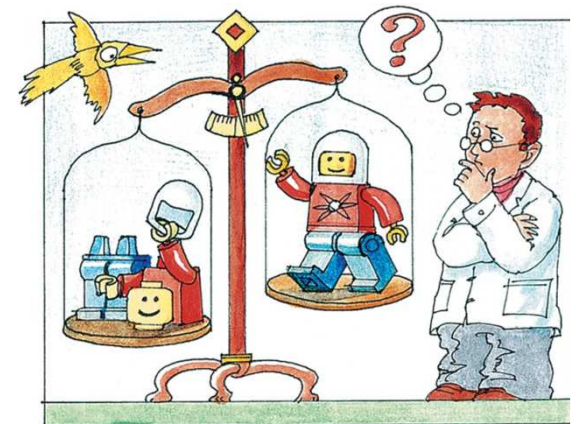
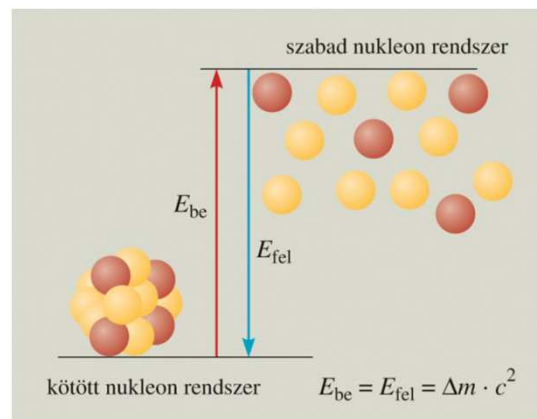

- A protonok taszítását a gravitáció nem ellensúlyozhatja: 10^{42} -szer erősebb a Coulomb-erő
- Magerő (erős kölcsönhatás a nukleonok közt)
  - 100-szor erősebb, mint a Coulomb-erő
  - Rövid hatótávolságú ($10^{-15} m$)
  - Töltésfüggetlen: np, pp, nn
  - Vonzó
- Yukawa, 1949, Nobel-díj

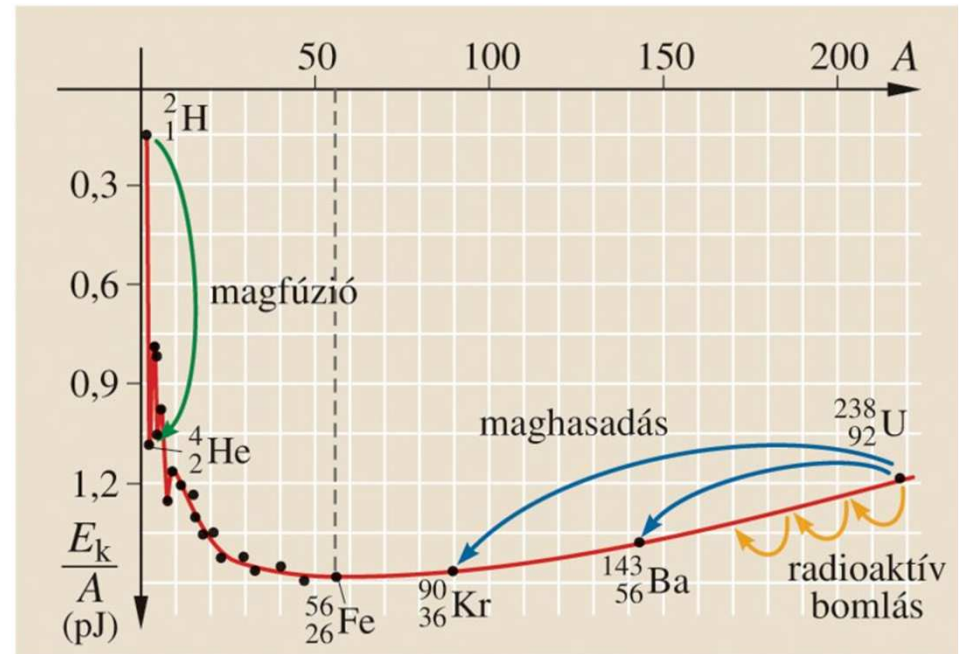
KÖTÉSI ENERGIA

- Szét: ennyivel bontható fel az atommag
- Össze: ennyi szabadul fel, ha összeáll a mag
- Tapasztalat:
  - Tömegdefektus: $m_{mag} < \sum m_{nukleonok}$
  - Oka: a tömeg egy része (Δm) energiává alakul
  - $E_{kötési} = \Delta m \cdot c^2$

A MAGENERGIA FELSZABADULÁSA

- Melyik a stabilabb?
  - Könnyű atommag? (túl kevés nukleon)
  - Nehéz atommag? (túl messze vannak a nukleonok, túl sok a proton, nagy az elektromos taszítás)
- Ideális a VAS („vastó”)
  - Magfúzió
  - Maghasadás

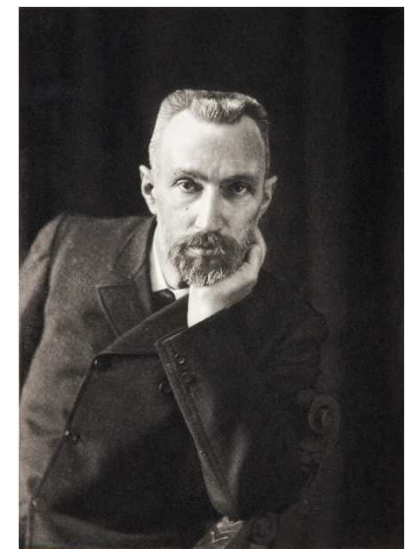
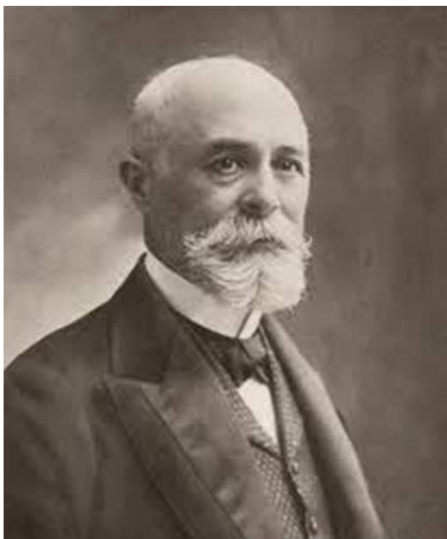
CSEPPMODELL

- Folyadékcsépp $\sim$ atommag
  - A belső részecskék jobban kötöttek (több szomszéd), a külsők kevésbé
  - Felületi feszültség: minél kisebb felszín (pl. két higanycsépp összeáll eggyé)
- Tk. 135/2,3.

A RADIOAKTIVITÁS

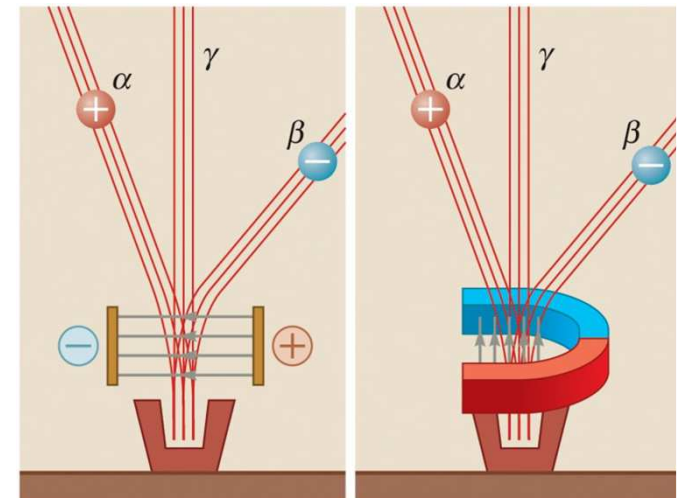
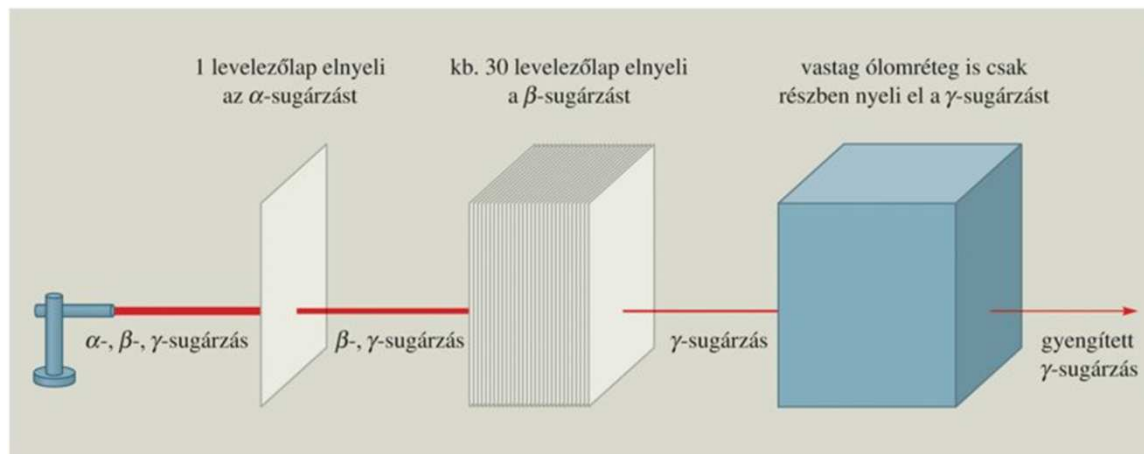

- 1896: Henri Becquerel [anri bekerel]
  - uránszurokérc nyomot hagy egy fényérzékeny lemezen „magától” (külső fény nem érte)
  - [radioaktív sugárzás](#)
- 1898: Marie és Pierre Curie: rádium, polónium

A SUGÁRZÁSOK FAJTÁI

- α -sugárzás: nagy energiájú He-atommagok
- β -sugárzás: nagy energiájú elektronok
- γ -sugárzás: nagy energiájú fotonok
- Az atommagból indulnak ki
- Egyre vastagabb rétegben nyelődnek el

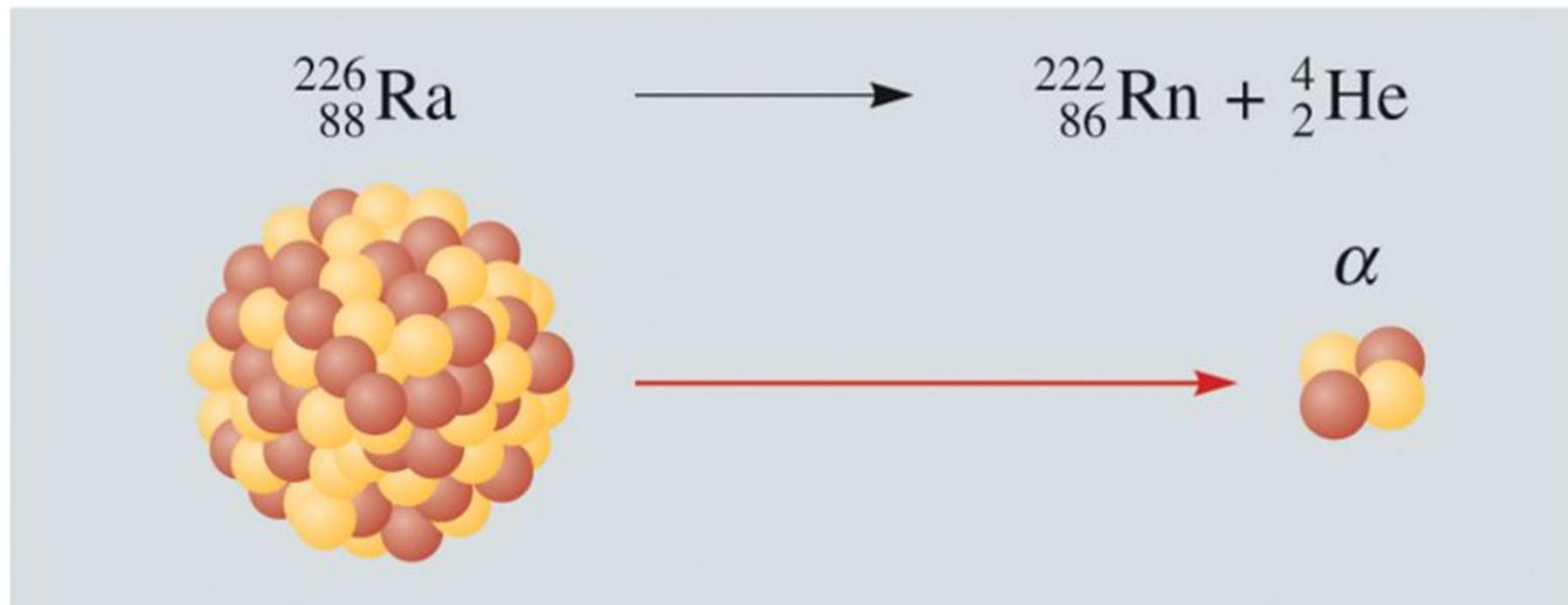

BOMLÁSI SOROK

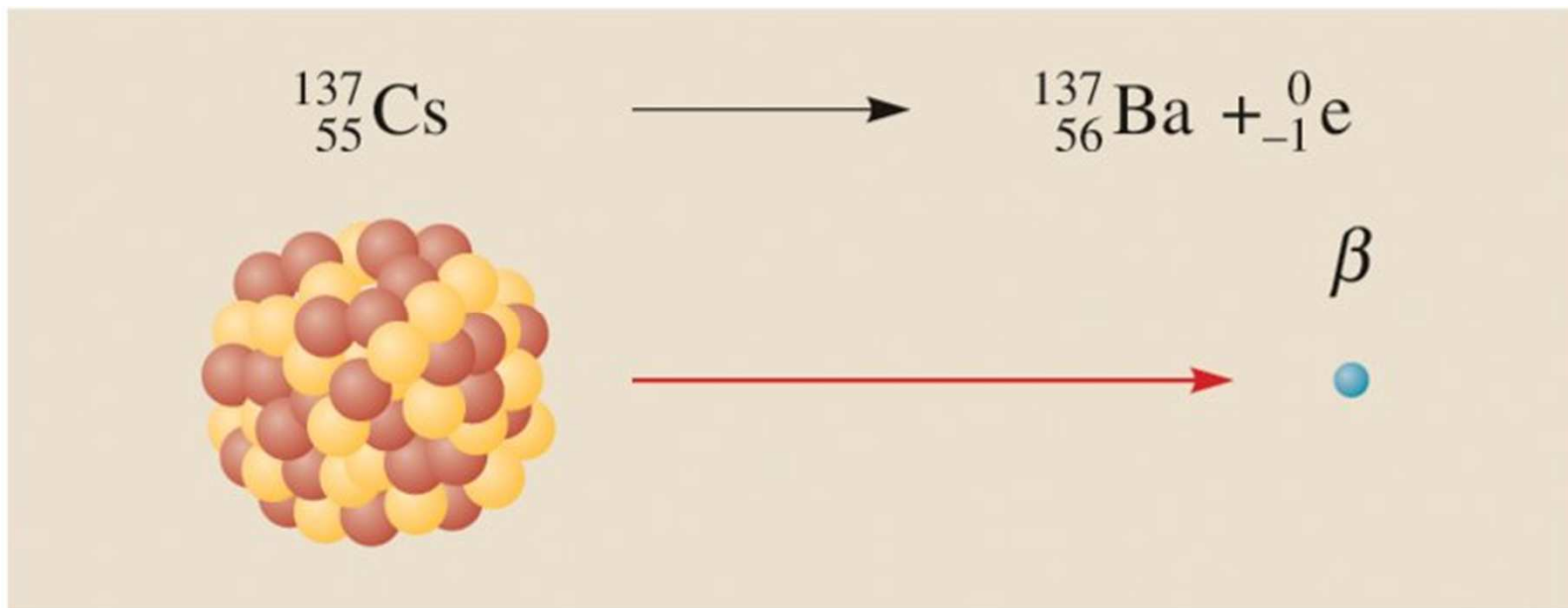
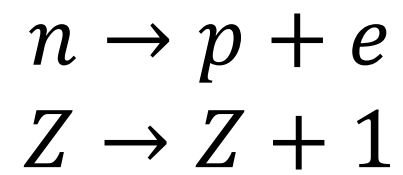
- Alfa:

$$A \rightarrow A - 4$$

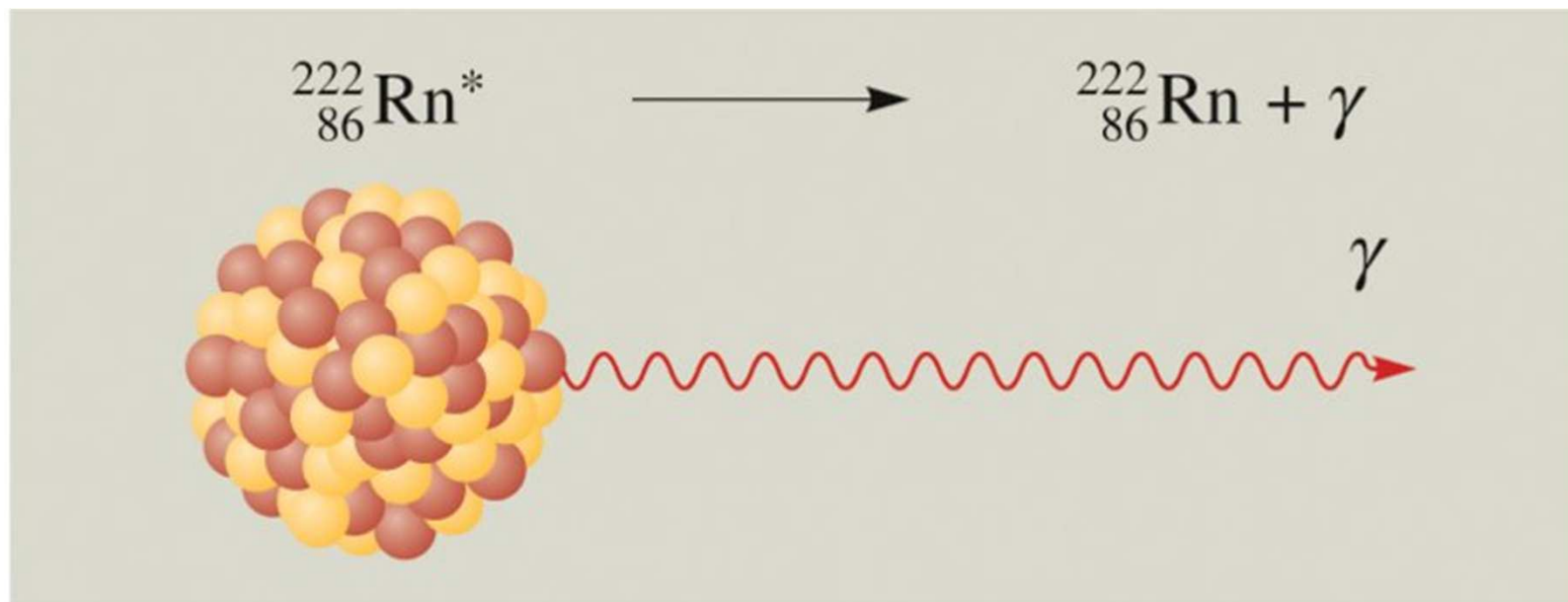
$$Z \rightarrow Z - 2$$

- Béta:

- Gamma: nincs magátalakulás
  - a gerjesztett mag alapállapotba jut
  - milliószor nagyobb energia, mint az atomi fotonnál
  - az alfa- vagy béta –sugárzás kísérője

NÉHÁNY ÉRDEKESSÉG

- Béta-bomlás: két új részecske
  - Neutrínó:
    - PAULI feltételezte az energiamegmaradás miatt
    - Kicsi, semleges
  - Pozitron:
    - béta fordítva, azaz $p \rightarrow n + e^+$ (béta plusz)
    - Kicsi, pozitív
- K-befogás:
  - béta plusz fordítva, azaz $p + e \rightarrow n$
  - A p befog egy e-t a belső (K) héjról és n lesz

FELADAT

- Tk/ 139/1-3.

AZ ELEMOK PERIÓDUSOS RENDSZERE

	1(I A)																		18(VIII A)	
1																				
2																				
3																				
4			3(III B)	4(IV B)	5(V B)	6(VI B)	7(VII B)	8(VIII B)	9(VIII B)	10(VIII B)	11(I B)	12(II B)								
5																				
6			La-Lu																	
7			Ac-Lr																	

Jelmagyarázat

Relatív atomtömeg

Rendszám (=protonszám)

A kémiai elem neve

A kémiai elem vegyjele (szilárd, gáz, ...)

Elektron-pályák szerkezete

- Alkálifémek
- Alkáliföldfémek
- Fémek
- Átmeneti fémek
- Földfémek
- Nernfémek
- Nemesgázok
- Lantanoidok és aktinoidok

Az elem minden izotópjá radioaktív

A legstabilabb izotóp atomtömege

A legstabilabb izotóp felezési ideje

(a = év/évtized/évszázad)
 d = nap/napok/napok
 h = óra/óra
 min = perc/perc
 s = mp/perc/másodperc
 ms = másodperc/másodperc)

AKTIVITÁS 1

- Geiger-Müller számláló: a keletkező részecskéket detektálja
- **Aktivitás:** adott mennyiségű anyag atommagjai közül másodpercenként hány bomlik el, azaz hány keletkezik (bomlási sebesség)
- $A = \frac{\Delta N}{\Delta t}$
- $[A] = \frac{1}{s} = 1 \text{ becquerel} = 1 \text{ Bq}$

AKTIVITÁS 2

- Az aktivitás függ:
  - Egyenesen arányosan a még el nem bomlott atommagok számával ($A \sim N$)
  - Az anyagi minőségtől
- Néhány adat:
  - az átlagos radonkoncentráció Mo.-n a szobák levegőjében 100 Bq sugárzással jár (nem káros)
  - 1 g Ra: $A = 37$ milliárd Bq
  - 1 g U: $A = 13$ ezer Bq

FELEZÉSI IDŐ

- **Tapasztalat:** a radioaktív anyag atommagjainak száma mindig ugyanannyi idő alatt feleződik meg
- Felezési idő: T
- N_0 után $\frac{N_0}{2}, \frac{N_0}{4}, \frac{N_0}{8}, \frac{N_0}{16} \dots T, 2T, 3T, 4T$ idő múlva
- Anyagi minőségtől függő *állandó* érték
- Példa: $T_{Ra} = 1600$ év, $T_I = 8$ nap

PÉLDÁK

- 1 MBq aktivitású izotópok

IZOTÓP	TÖMEG	BOMLÁSI MÓD	FELEZÉSI IDŐ
^{238}U	77 g	α	$4,5 \cdot 10^9$ év
^{235}U	12 g	α	$7,1 \cdot 10^8$ év
^{226}Ra	27 μg	α	1600 év
^{90}Sr	1,2 μg	β	25 év
^{60}Co	24 ng	β, γ	5,27 év
^3H	2,8 ng	β	12,26 év
^{222}Rn	0,18 ng	α	3,82 nap

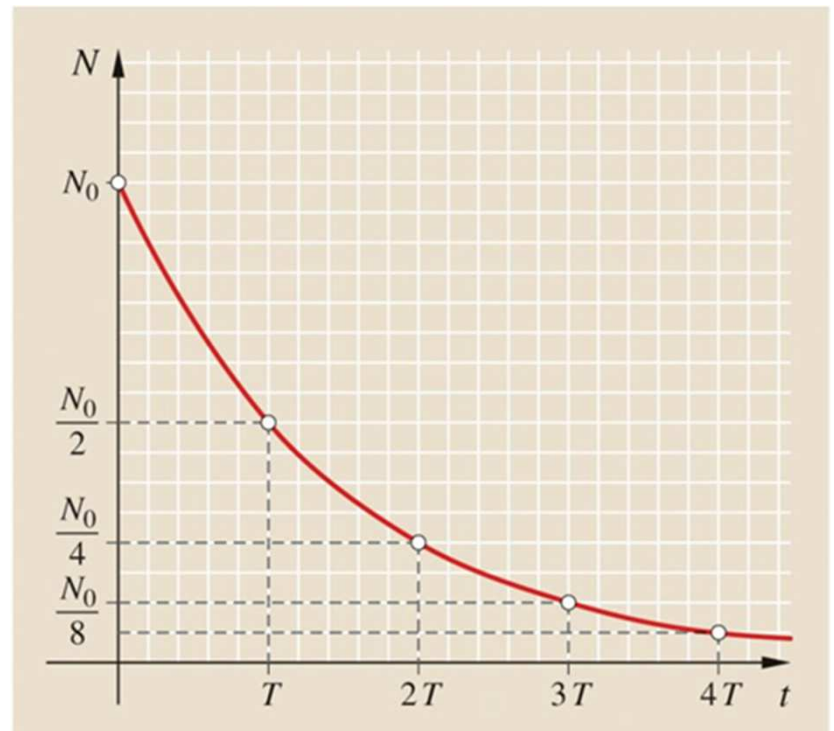
BOMLÁSI TÖRVÉNY

- $N(t) = N_0 \left(\frac{1}{2}\right)^{\frac{t}{T}} = N_0 2^{-\frac{t}{T}}$, ahol T a felezési, t az eltelt idő, N_0 a kezdeti magok száma.

- Ugyanígy: $A(t) = A_0 \left(\frac{1}{2}\right)^{\frac{t}{T}}$

- Együtt: $A = \frac{0,69}{T} \cdot N$

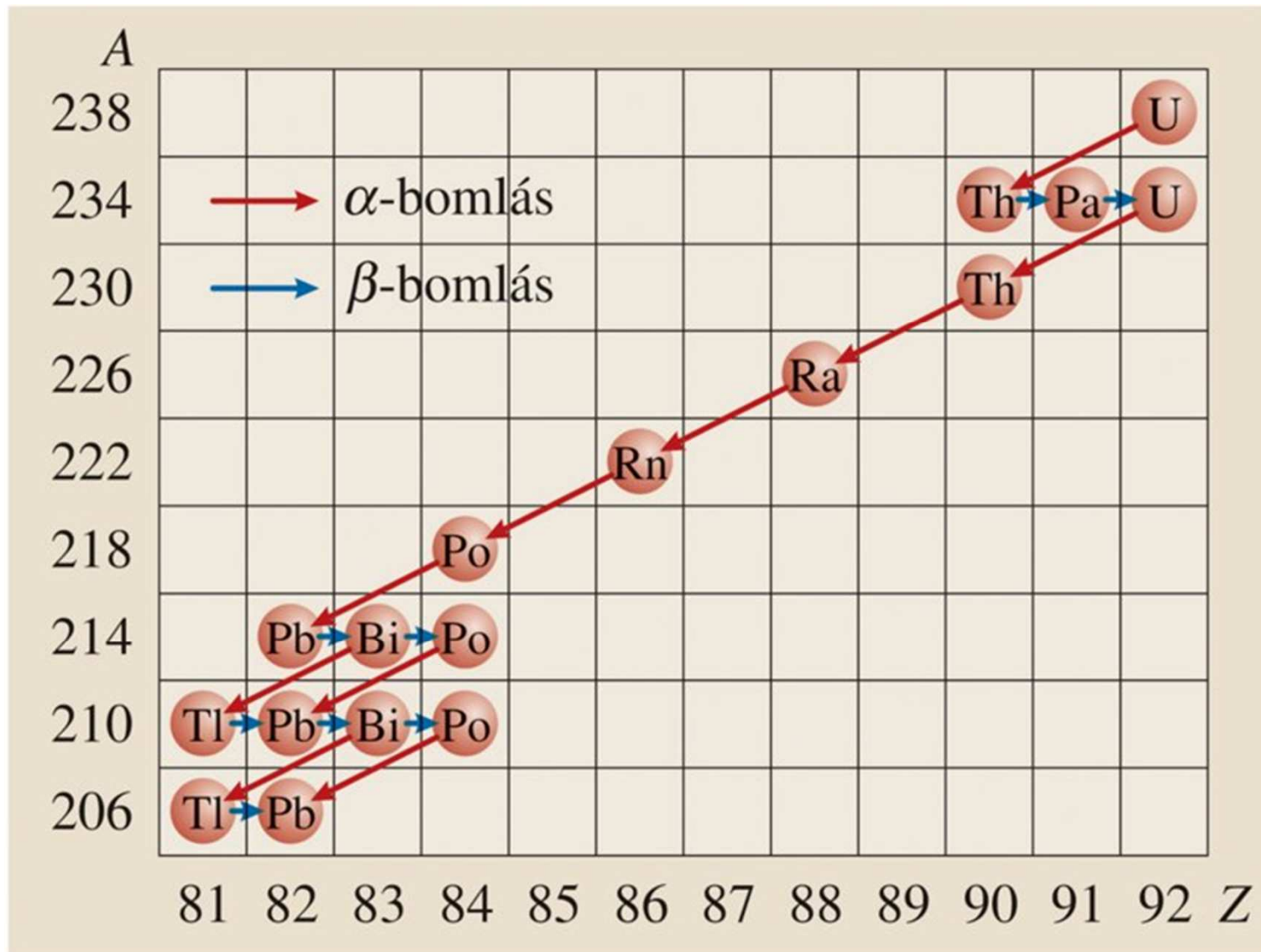
- $\lambda = \frac{0,69}{T}$ bomlási állandó

BOMLÁSI SOROK

- Az alfa-bomlás miatt 4-esével indulhat
- 4 bomlási sor van őselem szerint
  - $A = 4n$ tórium-sor
  - $A = 4n + 1$ neptúnium-sor (kihalt, $T = 2$ M év)
  - $A = 4n + 2$ urán-sor
  - $A = 4n + 3$ aktínium-sor
- A sor vége stabil
- Kis tömegszámú radioaktív anyagok: ${}^{40}\text{K}$, ${}^{14}\text{C}$, ${}^3\text{T}$

AZ URÁN BOMLÁSI SORA

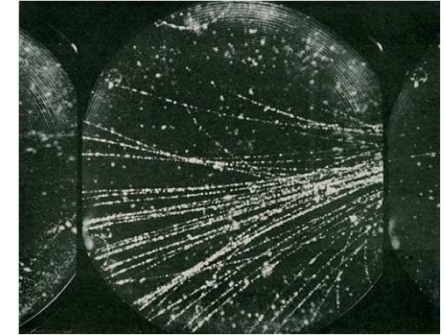

Feladat

- Tk/143/2,3.
- Csernobil: 1986. ápr. 26.

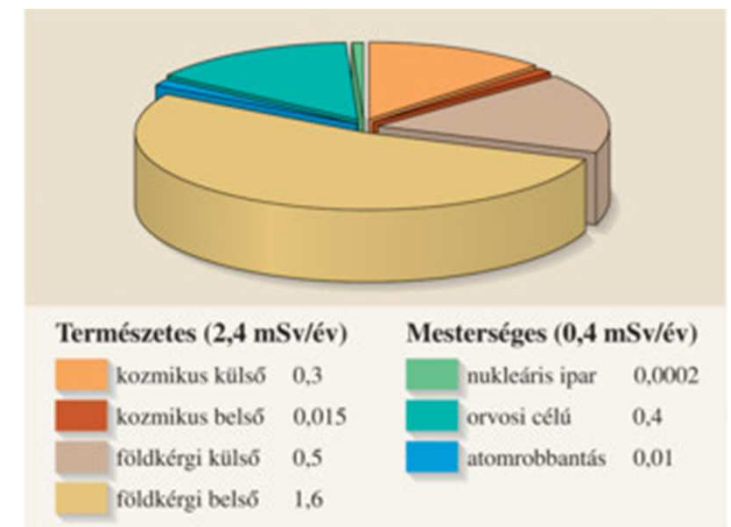
A RADIOAKTIVITÁS HATÁSA

- Sugárzás és anyag:
  - egy része vagy egésze elnyelődik
  - az atomokat, molekulákat ionizálja (kiüt elektronokat, vagy akár egy teljes atomot)
  - ha a DNS sérül: sejtburjánzás (rákos daganat) indulhat el
  - hőhatása jelentéktelen
- A sugárzás kimutatása
  - [Wilson-ködkamra](#): túltelített gőzben „kondenzcsík”
  - Geiger-Müller számláló: áramimpulzusok
  - Doziméter: nyomdetektor, sugárzásra érzékeny film
- Csernobil „következménye”: 160-170 rákos (vs. 25 000)

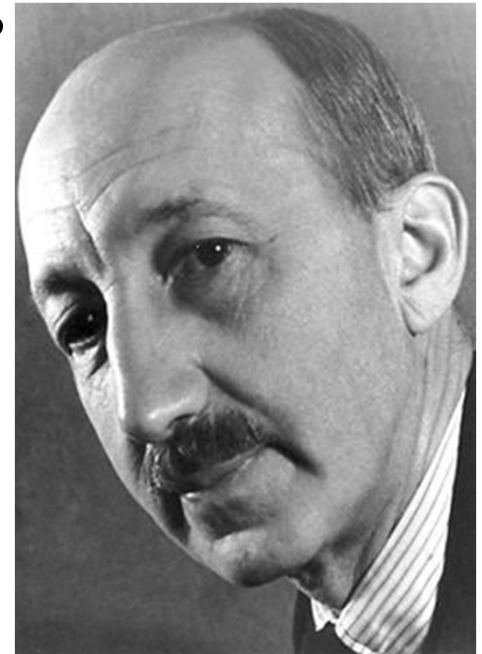
HÁTTÉRSUGÁRZÁS

- Környezetünkben mindenhol megtalálható (levegő, talaj, víz, saját testünk!)
- Egyenetlen a terhelés:
  - a világ különböző pontjain
  - télen nagyobb a lakásban, mint nyáron a szabadban
- Földi eredet: ^{40}K , Rn
- Kozmikus eredet: ^{14}C , ^3H ,

ALKALMAZÁS

- Mesterséges radioaktivitás: 1919, Rutherford
- Gyógyászat:
  - diagnosztika: [nyomjelzés](#) (Hevesy György, 1943, Nobel)
  - terápia: daganatos sejtek besugárzása
- Kormeghatározás: radioaktív/stabil anyag
  - Geológia: urán/ólom arányból kőzet kora
  - Archeológia: [radiokarbon-módszer](#):
    - $\frac{^{14}\text{C}}{^{12}\text{C}}$ az élő szervezetben nagyobb
    - ^{14}C felezési ideje 5730 év
  - Bor, elzárt víz: trícium-módszer

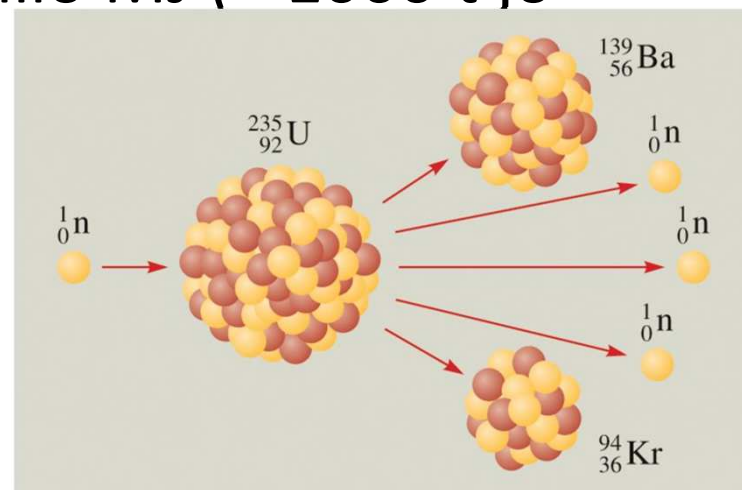
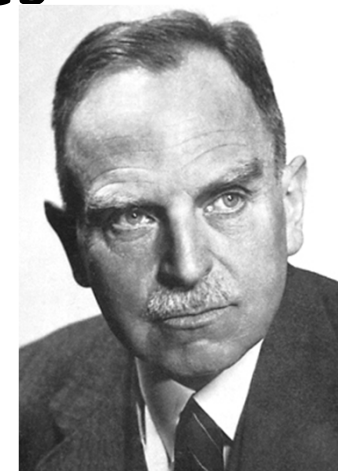

Feladat

- TK/150/1,2

MAGHASADÁS (FISSZIÓ)

- Urán neutronokkal sugározva két közepes tömegű magra bomlik (Hahn, 1939)
- A kötési energia szabadul fel
- ${}^1_0n + {}^{235}_{92}\text{U} \rightarrow {}^{139}_{56}\text{Ba} + {}^{94}_{36}\text{Kr} + 3{}^1_0n$
  - 1 uránmag esetén 1 pJ szabadul fel
  - 1 mol esetén (0,25 kg!) 20 millió MJ (= 1000 t jó minőségű szén elégetésekor)

AZ ELEMEL PERIÓDUSOS RENDSZERE

Jelmagyarázat

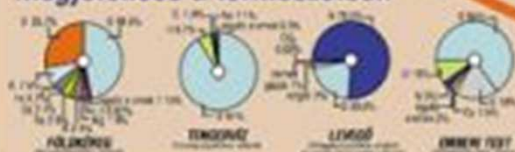
Relatív atomtömeg
Rendszám (=protonszám)
A kémiai elem neve

Elektron-pályák szerkezete
A kémiai elem vegyjele (szilárd, gáz, ...)

- Alkálifémek
- Alkáliföldfémek
- Fémek
- Átmeneti fémek
- Félfémek
- Nemfémes elemek
- Nemesgázok
- Lantanoidák és aktinoidák

1 (I A)	2 (II A)											13 (III A)	14 (IV A)	15 (V A)	16 (VI A)	17 (VII A)	18 (VIII A)		
1 1H Hydrogen																		2He Helium	
2 3Li Lithium	4Be Beryllium																		10Ne Neon
3 11Na Sodium	12Mg Magnesium																		18Ar Argon
4 19K Potassium	20Ca Calcium	21Sc Scandium	22Ti Titanium	23V Vanadium	24Cr Chromium	25Mn Manganese	26Fe Iron	27Co Cobalt	28Ni Nickel	29Cu Copper	30Zn Zinc	31Ga Gallium	32Ge Germanium	33As Arsenic	34Se Selenium	35Br Bromine		36Kr Krypton	
5 37Rb Rubidium	38Sr Strontium	39Y Yttrium	40Zr Zirconium	41Nb Niobium	42Mo Molybdenum	43Tc Technetium	44Ru Ruthenium	45Rh Rhodium	46Pd Palladium	47Ag Silver	48Cd Cadmium	49In Indium	50Sn Tin	51Sb Antimony	52Te Tellurium	53I Iodine		54Xe Xenon	
6 55Cs Cesium	56Ba Barium	La-Lu Lantanoidák	72Hf Hafnium	73Ta Tantalum	74W Wolfram	75Re Rhenium	76Os Osmium	77Ir Iridium	78Pt Platina	79Au Arany	80Hg Hégyez	81Tl Thallium	82Pb Ólom	83Bi Bismut	84Po Polonium	85At Astatin		86Rn Radon	
7 87Fr Francium	88Ra Rádium	Ac-Lr Aktinoidák	104Rf Rutherfordium	105Db Dubnium	106Sg Seaborgium	107Bh Bohrium	108Hs Hassium	109Mt Meitnerium	110	111	112								

Kémiai elemek megjelenése a természetben

72La	73Ce	74Pr	75Nd	76Pm	77Sm	78Eu	79Gd	80Tb	81Dy	82Ho	83Er	84Tm	85Yb	86Lu
88Ac	89Th	90Pa	91U	92Np	93Pu	94Am	95Cm	96Bk	97Cf	98Es	99Fm	100Md	101No	102Lr

A legstabilabb izotóp atomtömege

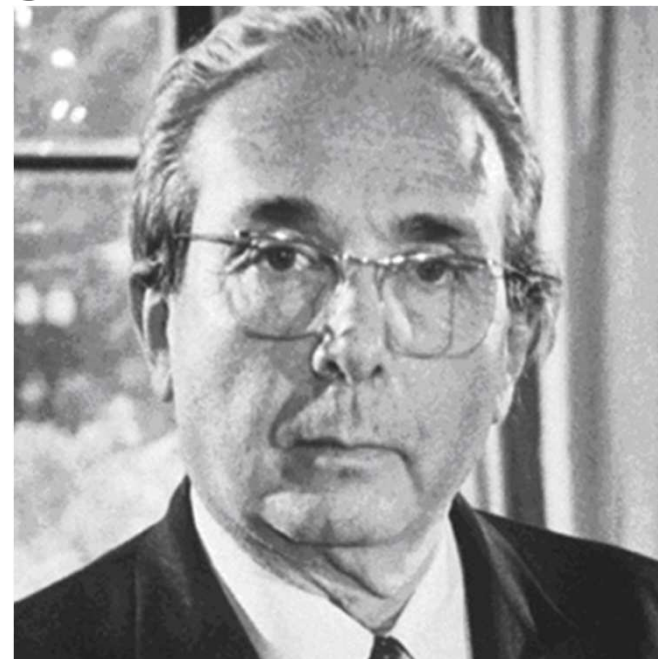

Az elem minden izotópjában radioaktív

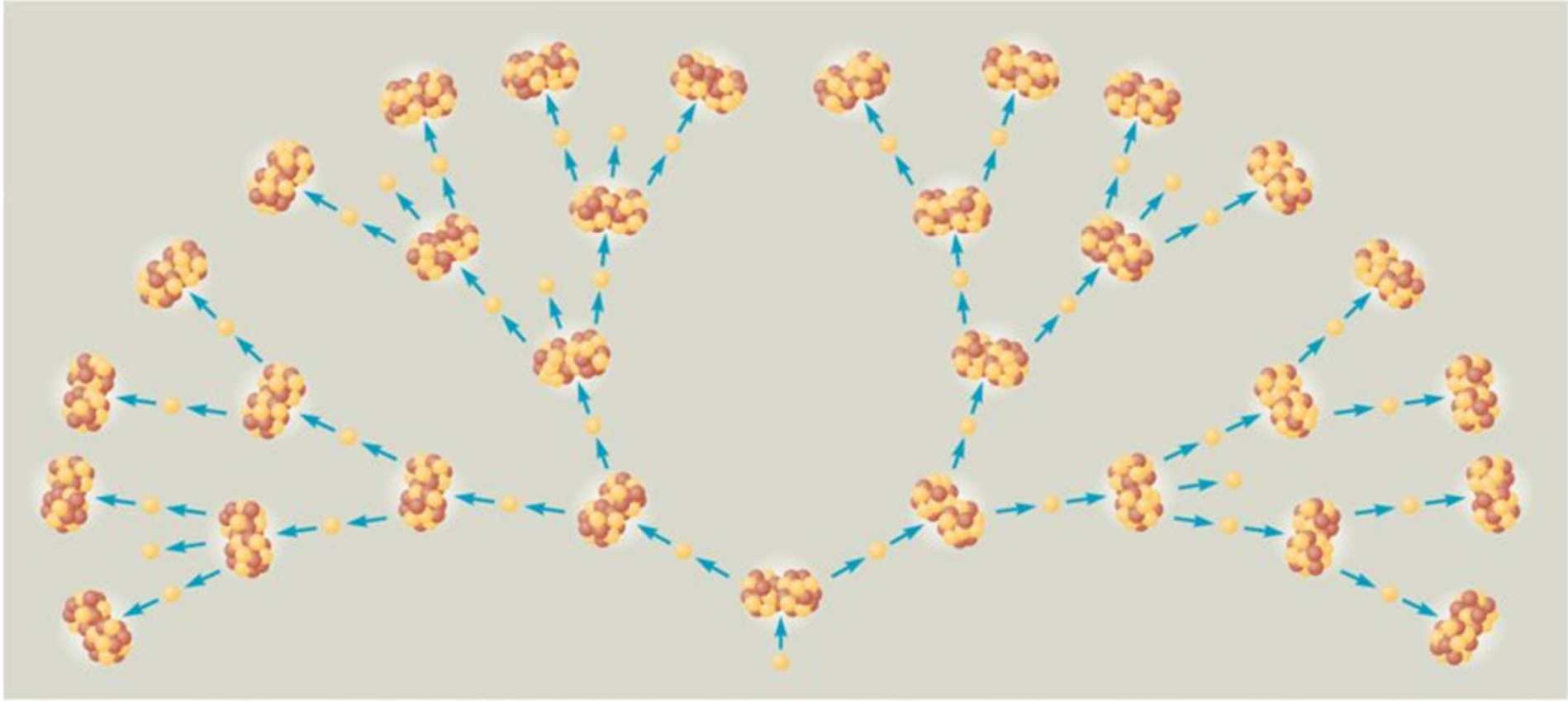
A legstabilabb izotóp felezési ideje
 a = év /at. annus/
 d = nap /at. dies/
 h = óra /at. hora/
 min = perc /at. minutus/
 s = mp /at. secundus/
 ms = 1000 mp /at. millesecundus/

LÁNCREAKCIÓ

- Az önfenntartás (Szilárd Leó) feltétele:
  - több mint 1 neutron keletkezzen
  - több mint 1 neutron hozzon létre újabb hasadást
- Rövid időn belül hatalmas energia szabadul fel:
  - Szabályozatlan: atombomba
  - Szabályozott: atomreaktor

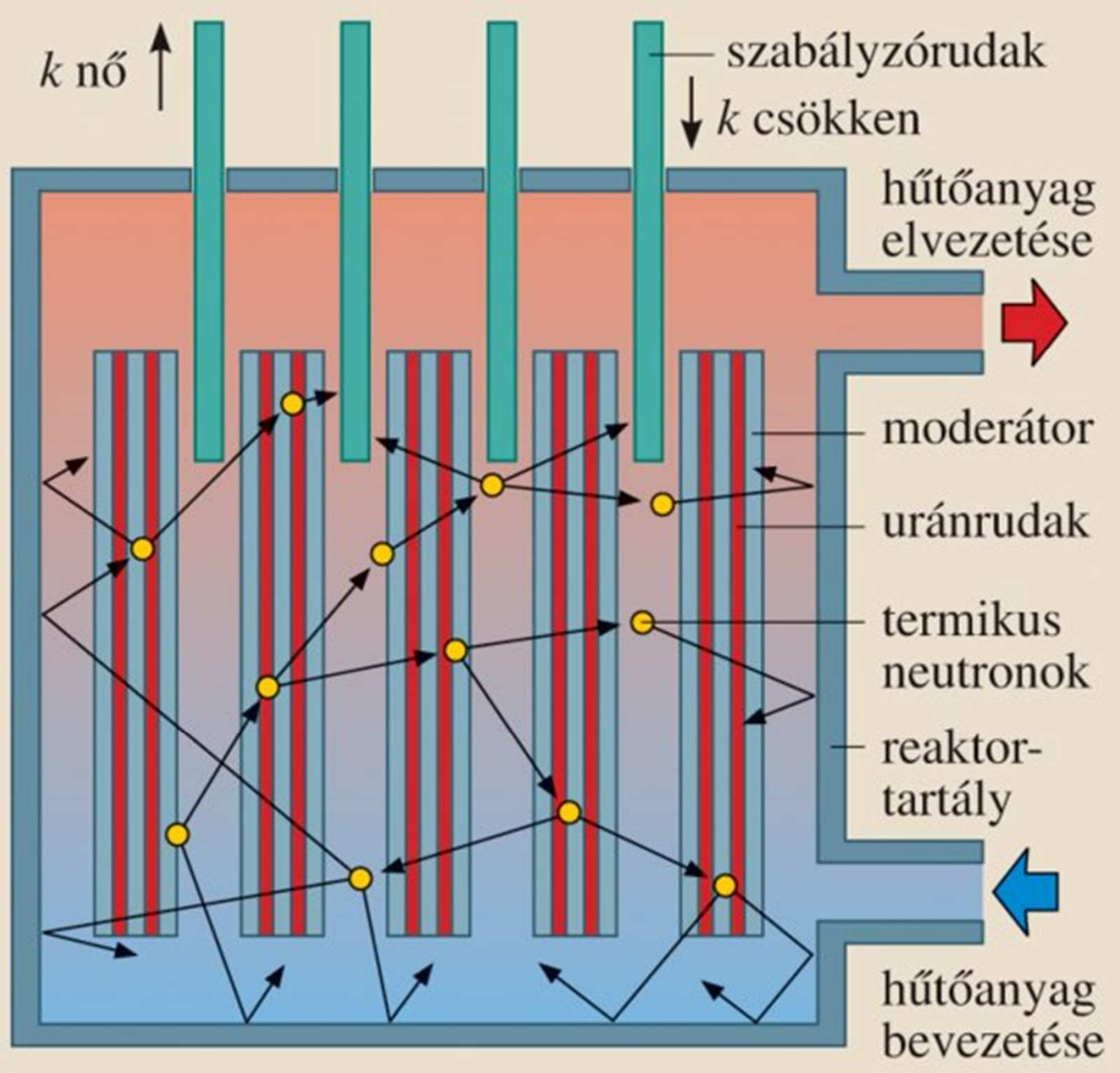

SZABÁLYOZÁS

- ^{235}U : $^{238}\text{U} = 1:148$ a természetben
- ^{235}U esetén átlagosan 2,5 neutron keletkezik
  - Egyik baj: a neutronok egy része elnyelődik az ^{238}U -ban
    - **Izotópdúsítás:** az ^{235}U arányának növelése
  - Másik baj: hasítás nélkül kiszöknek a neutronok
    - **Kritikus tömeg:** az a tömeg, amely megfogja a neutronokat
- Sokszorozódási tényező: $k = \frac{\text{újabb hasadások száma}}{\text{elhasadt magok száma}}$
  - $k > 1$: szuperkritikus állapot (atombomba, reaktorindítás)
  - $k = 1$: kritikus állapot (reaktor normál üzemmód)
  - $k < 1$: szubkritikus állapot (reaktor leáll)

ATOMREAKTOR

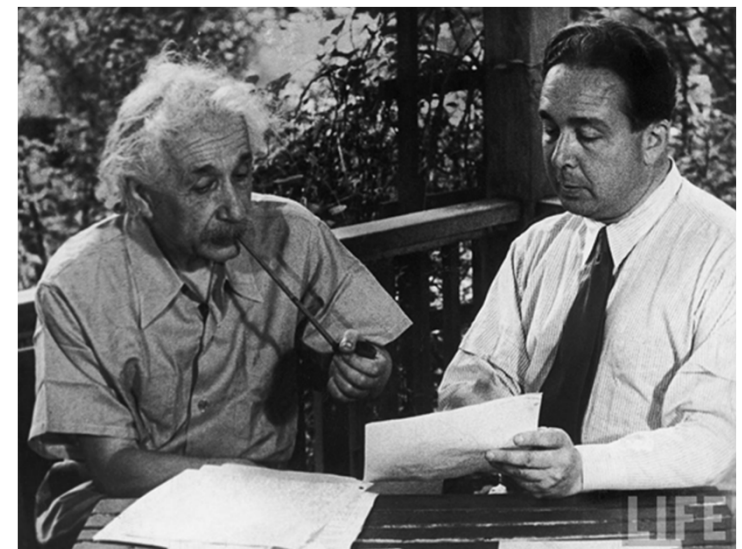
- Enrico Fermi, Szilárd Leó, Wigner Jenő: Chicago, 1942
- A reaktor részei:
  - Neutronlassító moderátor (grafit, víz):
    - gyors neutronok lelassítása
    - a gyors neutront az ^{238}U befogja
    - ^{235}U lassú neutron esetén hasad jól (dúsítás: 2-4%)
  - Uránrudak
  - Szabályozó rudak (kadmium, bórkarbid):
    - k változtatása
  - Aktív zóna

ATOMBOMBA

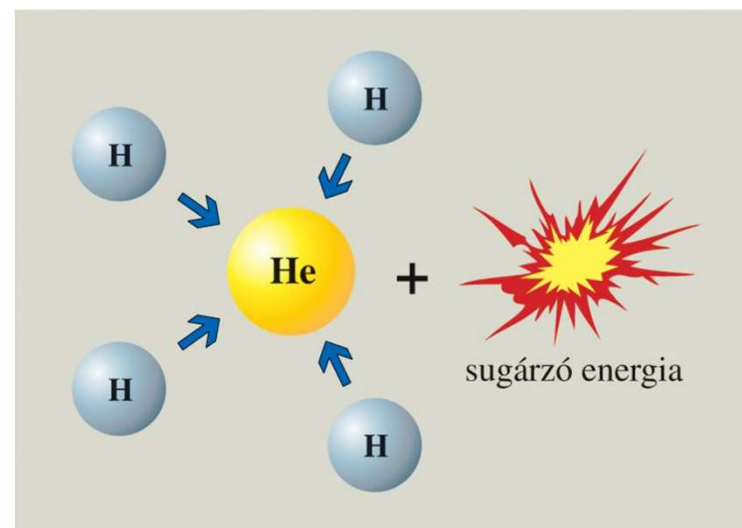

- Atombomba: bomba + hasadó izotópok
  - Dúsított (90 %) urán vagy plutóniumtöltetek szétesztva
  - Robbantás után összeáll a kritikus tömeg
  - 15-20 ezer tonna hagyományos bomba hatóereje
- Manhattan-terv (Robert Oppenheimer), USA
  - 1949. aug. 6.: Hiroshima (U)
  - 1949. aug. 9.: Nagaszaki (Pu)

FÚZIÓ

- Könnyű atommagok egyesülésekor energia szabadul fel (Teller Ede, Gamow, Bethe)
  - Coulomb-erő ellene dolgozik
  - Feltétel: magas hőmérséklet, nagy sűrűség
  - Minél nagyobb a Z, annál nagyobb a T
    - H-magok fúziója: 15 millió K
    - He-magok fúziója: 100 millió K
    - O-magok: 100 milliárd K
  - Forró atommaggáz: plazma
  - Termonukleáris reakció

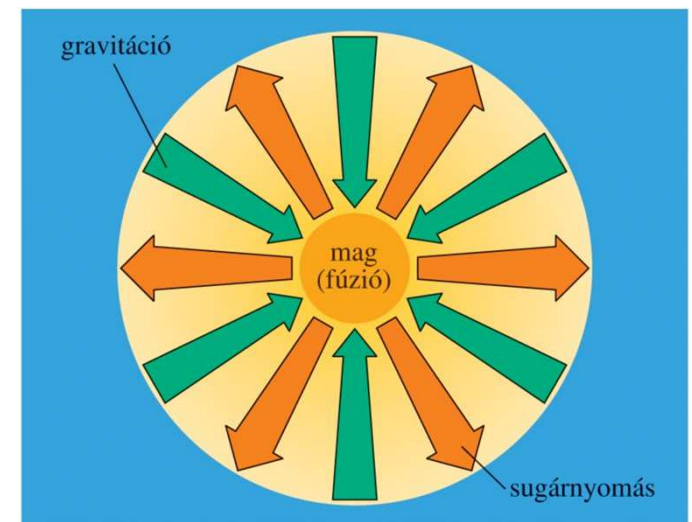

Teller Ede, Gamow, Bethe

NAP

- Csillag keletkezésekor:
  - Összehúzódik
  - Felszabadul a (gravitációs) energia
  - Magas hőmérséklet alakul ki
- Egyensúly: fúzió = gravitáció
- $4 \cdot p \rightarrow \text{He}$ (4,48 pJ)

MESTERSÉGES

- Szabályozatlan:
  - Hidrogénbomba (Teller, 1952): atombomba + fúziós anyag
- Szabályozott:
  - még várat magára, Cadarache
  - Előny: deutérium van a vízben, a végtermék stabil

